

УДК 340:347.99

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.26>

ВІДКРИТІСТЬ СУДОВОЇ СИСТЕМИ ТА ПРАВОВІ МЕЖІ ГРОМАДСЬКОЇ УЧАСТІ

Мазовіта А.Б.,

*аспірант кафедри теорії права та конституціоналізму
Інституту права, психології та інноваційної освіти,
Національний університет «Львівська політехніка»
ORCID: 0009-0009-8132-9687*

Мазовіта А.Б. Відкритість судової системи та правові межі громадської участі.

Судова гілка влади суттєво відрізняється від виконавчої та законодавчої. Правові норми, які регулюють судовий процес, обмежують будь який вплив на процес прийняття судами рішень. Суди ізольовані від інших органів держави, захищені від стороннього втручання, а їхня діяльність у деталях регламентована законом. Водночас, на практиці судовий процес складно скерувати виключно у професійну юридичну площину, виключити усі можливі соціальні чинники, які на нього впливають.

Якість системи правосуддя – важливий індикатор рівня демократії у державі. Ми переконані, що тільки демократична держава здатна створити необхідні умови для розбудови самоврядної і, водночас, соціально відповідальної судової системи з реалізацією можливості активної участі громадян у здійсненні правосуддя. До завдань такої держави належить створення умов для рівного та вільного доступу до правосуддя, забезпечення порядку у процесі здійснення судочинства, де кожен учасник може скористатися правами, наданими йому законом.

Демократичне суспільство базується на ідеї спільної відповідальності за ефективне функціонування держави. Кожен громадянин, беручи участь у процесах публічної влади, сприяє зміцненню демократичних інститутів, захисту прав людини та забезпеченню загального добробуту. У статті проаналізовано важливі правові та етичні аспекти взаємодії судової системи з громадянами у демократичній державі. Чимало уваги присвячено аналізу обмежень, які встановлюються державою задля збереження балансу між принципом відкритості і необхідністю захисту прав учасників судового процесу.

Громадська участь не може бути хаотичною чи безмежною. Цього принципу дотримується більшість сучасних демократичних держав. Законодавство таких держав визначає не лише права, але й обов'язки громадян, які бажають спостерігати за розглядом справи у суді, окреслюючи таким чином правові рамки меж громадської участі у функціонуванні судової системи. У статті сформульовано авторську класифікацію правових меж громадської участі у функціонуванні судової влади.

Ключові слова: громадська участь, судова влада, судова система, межі громадської участі, гласність, відкритість судового процесу, громадський контроль.

Mazovita A.B. Openness of the judiciary and legal boundaries of public participation.

The judicial branch of government is fundamentally distinct from the executive and legislative branches. Legal norms governing judicial proceedings strictly limit external influence on the courts' decision-making process. Courts operate independently from other state bodies, are shielded from external interference, and function within a framework meticulously regulated by law. However, in practice, it is challenging to confine judicial proceedings entirely to a professional legal framework or eliminate all potential social influences on the process.

The quality of a judiciary is a crucial indicator of the level of democracy within a state. Only a democratic state can establish the necessary conditions to build a self-governing and socially responsible judiciary that enables active public participation in the administration of justice. Such a state must ensure equal and unrestricted access to justice, maintain order in judicial proceedings, and guarantee that every participant can exercise their legal rights.

A democratic society thrives on shared responsibility for the effective functioning of the state. By engaging in public governance processes, citizens contribute to the strengthening of democratic institutions, the protection of human rights, and the promotion of collective well-being. This article examines key legal and ethical aspects of the relationship between the judiciary and the public in democratic states. Particular emphasis is placed on analyzing the limitations imposed by the state to balance transparency with the protection of participants' rights during judicial proceedings.

Public participation must adhere to order and defined boundaries. This principle is embraced by most modern democratic states, where laws outline not only the rights but also the obligations of citizens observing court proceedings. By doing so, these laws establish a legal framework that regulates public involvement in the judiciary's functioning. This article offers an original classification of the legal boundaries for public participation in the judiciary.

Key words: public participation, judiciary, judicial system, boundaries of public participation, transparency, openness of court proceedings, public oversight.

Постановка проблеми. Дослідження участі громадськості в аспекті функціонування судової влади, з'ясування меж громадської участі є вагомим з кількох причин. У багатьох державах світу судова система зустрілася зі скептицизмом через її суспільну відокремленість (закритість) та виявлені випадки зловживань. Участь громадськості в сучасних умовах державотворення стає важливим фактором, який допоможе подолати ці виклики, адаптувати судову систему до нових суспільних очікувань.

У демократичному суспільстві громадськість вимагає, аби судовий процес був прозорим, справедливим, а судова система доступною та відкритою для суспільства. Публічність та доступність судочинства, як фундаментальні принципи його організації та здійснення, сприяють підвищенню довіри до роботи судів, легітимізують судову систему, сприяють правовій активності громадян і добровільному виконанню ними судових рішень.

Сьогодні важливо не залишати поза увагою наукової спільноти питання, які стосуються аналізу принципів правової системи в контексті судоустрою, дослідження ролі громадськості у забезпеченні прозорості та ефективності судової влади, висвітлення теоретичних аспектів організації судової системи у зв'язку з практичними вимогами демократичного суспільства.

Метою статті є дослідження принципу відкритості судової системи, з'ясування загальних меж громадської участі у функціонуванні судової влади демократичної держави.

Стан опрацювання проблематики дослідження. Налагодження роботи судової системи – питання, яке завжди турбувало наукову спільноту як в Україні, так і за кордоном. Для нас пізнавальними стали праці О. Зарічного, І. Жаровської, С. Жукова, С. Ковальчук, В. Кравчука, які досліджують доступність і легітимність державної влади, доброчесність суддів, феномен народовладдя, гласність та відкритість судової системи. Взаємодія судової влади та окремих інститутів громадянського суспільства є предметом наукової розвідки таких науковців, як Л. Наливайко, Н. Нестор, В. Олійник. Проблема довіри громадян до судової влади ґрунтовно описана у публікаціях Л. Удовики і В. Новоселової. Водночас вважаємо, що у межах теоретичної юриспруденції важливо дослідити проблеми відкритості судової системи, з'ясувати межі громадської участі у функціонуванні судової системи, як чинники, які визначають рівень довіри громадян до органів державної влади.

Виклад основного матеріалу. Робота суду спрямована на відновлення справедливості, захист прав і законних інтересів громадян, держави і суспільства загалом. У судочинстві немає місця для маніпуляцій, заступництва чи фаворитизму. Органи судової влади у прийнятті рішень керуються виключно законом, а пріоритетним завданням Феміди є забезпечення неупередженого і об'єктивного судового процесу. Водночас, суспільство у демократичній державі не повинно залишатися осторонь судочинства. Діяльність держави має бути зрозумілою для людей, а тому важливо залучати громадян до співпраці із судовими органами влади. Такий крок допоможе встановити довіру громадян до судів, яка значною мірою досягається через відкритість судових процедур.

Довіра до судової влади значною мірою зумовлена рівнем повсякденного мислення громадськості, її комунікації як із органами судової влади, так і між собою. Відтак, підвищення рівня довіри потребує оптимізації комунікативних процесів із судовою системою, її суб'єктами, гласності та відкритості судових процесів [2, с. 134]. Оцінка роботи суду формується через набутий досвід комунікації з органами судової влади (безпосередня участь у процесі присяжних, народ-

них засідателів), присутність громадян у якості спостерігачів на судових засіданнях, моніторинг за добром суддів, дистанційне спостереження та отримання інформації про діяльність судів з офіційних джерел (розміщення судових рішень на спеціальних інформаційних платформах) тощо.

Активізація демократичних трансформацій, які почалися у світі наприкінці XX ст. і набирають ще більших обертів у XXI ст., як слушно зазначають Л. Наливайко та В. Олійник, поряд із забезпеченням прав і свобод людини і громадянина, формуванням якісно нових ринкових відносин, розвитком політичної, соціально-економічної, духовної та культурної сфер суспільства, спрямовані на досягнення транспарентності органів публічної влади. Гарантування захисту прав людини передбачає, у тому числі ефективну, незалежну та відкриту діяльність органів судової влади [1, с. 8].

Теоретична юриспруденція транслює дві, певною мірою полярні наукові позиції щодо ролі та можливого впливу громадськості на роботу судів. Поміж учених шириться думка про важливість відмежування судів від будь якого стороннього впливу, необхідність ізоляції і забезпечення процесу прийняття судових рішень виключно професійними суддями, які керуються законом. Разом з тим, інша наукова позиція відносить нас до історичних витоків правосуддя і первинних засад демократії. Вона полягає у тому, що громадяни можуть і повинні брати активну участь в роботі судової системи, а рівень їхньої інклюзії має бути детально визначений правовими нормами.

Громадська участь у здійсненні судочинства є суттєвим кроком до зміцнення демократії, однак вона не може бути хаотичною чи безмежною. Такого принципу дотримується більшість сучасних демократичних країн світу. Їхнє законодавство визначає не тільки права, але й обов'язки представників громадськості, які бажають бути залученими до судового розгляду справи, визначає межі громадської участі у функціонуванні судової системи. Дослідження світових судових практик дозволяє сформулювати загальні межі громадської участі, з-поміж яких наступні:

1) Громадськість не може втручатися в судовий процес, впливати на рішення суду по справі, здійснювати тиск на суддю або учасників судового процесу. Таке обмеження зумовлене потребою збереження неупередженості та незалежності суду. М. Ганич, Г. Сметаль і Я. Бенак, досліджуючи вплив громадськості на прийняття судами рішень (на прикладі Конституційного суду Словаччини, Конституційного суду Чехії, Конституційного суду Німеччини, Верховного суду США, Верховного суду Канади та деяких інших) прийшли до висновку, що у більшості випадків судді заперечують прямий вплив громадської думки на прийняття ними рішень. Водночас, окремі судді визнають що громадська думка часто вказує на суспільні цінності. Науковці зауважили, що досить чутливими до громадської критики їхньої професійної діяльності, зокрема, є канадські судді, більшість з яких не бажає надто далеко відходити від мажоритарних поглядів. Вони вважають що така позиція може підірвати легітимність суду. Деякі судді застерігають, що їм складно «не бути в полоні громадської думки», тоді як інша частина відзначає, що «суд має не приймати закони, але лише їх застосовувати». Позиція суддів, підсумували вчені, значною мірою залежить від їхнього сприйняття місії суду [3, с. 8].

Судовий процес складно скерувати виключно у професійну юридичну площину, виключивши можливі соціальні чинники, які на нього впливають. Суддям не легко залишатися поза впливом громадської думки, тиску з боку медіа під час розгляду резонансних справ, оскільки правосуддя інтегроване у соціальне середовище. Учасниками процесу є люди (судді, адвокати, прокурори, присяжні, підсудні, потерпілі, експерти, свідки тощо), а отже людські рішення та емоції певною залежні від суспільних поглядів, моральних принципів, життєвого досвіду та соціального середовища. Справи, у яких присутній сильний емоційний компонент (наприклад у випадках вчинення насильства, убивства, дискримінації) зазвичай виходять поза межі суто юридичного аналізу, що може вплинути на хід судового розгляду і його кінцевий результат.

2) Неухильне дотримання прав учасників судового процесу. Участь громадськості у судовому процесі не повинна порушувати право на приватність чи призвести до розголошення особистих даних учасників судового процесу.

Важливо правильно організовувати роботу засобів масової інформації стосовно висвітлення судового процесу. У роботі преси необхідно дотримуватися балансу між повідомленням суспільно важливої інформації, дотриманням прав учасників судового процесу та інтересами правосуддя. Особливої відповідальності вимагають репортажі з висвітлення кримінальних процесів, позаяк у них треба враховувати презумпцію невинуватості особи, що підозрюється у вчиненні злочину як одну з гарантій прав людини. Представники громадськості і ЗМІ відповідальні за правдивість

поширеної інформації. Спотворення або неправдиве висвітлення ними інформації може завдати шкоди учасникам процесу, призвести до втрати довіри до судової влади.

3) Обмеження доступу до судових матеріалів. Судові рішення перебувають у відкритому доступі (публікуються) у більшості демократичних держав. Водночас, частина документів чи інформації повинна залишатися закритою. Обмежений доступ до повних матеріалів справи допускається у зв'язку з потребою захисту державної таємниці, комерційної конфіденційності, інтересів правосуддя та деяких інших випадках, передбачених законом.

М. Пашковський наголошує на ризиках отримання доступу до повної інформації, яка міститься в ЄРДР та матеріалах конкретного кримінального провадження. Дослідник акцентує увагу на небезпеці розголошення відомостей під час досудового розслідування, вважаючи, що ризики можуть бути мінімізовані при формуванні з відкритих реєстрів відповідного набору даних шляхом вилучення інформації, яка дозволяє ідентифікувати кримінальне провадження (зокрема йдеться про номер провадження, короткий виклад обставин, які можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, прізвище, ім'я та по батькові учасників судового провадження) [4, с. 79-80].

4) Обмеження публічності. Стаття 11 Закону України про судоустрій і статус суддів створює нормативне підґрунтя для забезпечення гласності та відкритості судового процесу. Законодавець прописує, що судові рішення, судові засідання та інформація щодо справ, які розглядаються судом, є відкритими, окрім випадків, установлених законом. Частина 3 зазначеної статті гарантує право будь-якої особи бути присутньою у відкритому судовому засіданні [5].

Законодавцем окреслено загальні межі громадської участі також в господарському та цивільному процесі. Стаття 7 Цивільного процесуального Кодексу України, а також стаття 8 Господарського процесуального Кодексу України забезпечують право будь-якої особи бути присутньою у відкритому судовому засіданні. Від особи, яка бажає перебувати у залі судового засідання закон забороняє вимагати будь-які документи, окрім документа, який посвідчує її особу. Усі ті, хто забажав бути присутніми під час розгляду справи, допускаються до зали судових засідань до початку слухання або під час перерви.

У випадках передбачених законом, суд може винести ухвалу про розгляд справи у закритому судовому засіданні. Судове засідання оголошується закритим повністю або частково. Суд вправі вдатися до такого кроку, якщо: відкритий судовий розгляд може мати наслідком розголошення таємної чи іншої інформації, яка охороняється законом; якщо надійшло клопотання від учасників справи про необхідність забезпечення таємниці усиновлення; є необхідність запобігти розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя учасників справи або відомостей, що принижують їхню честь і гідність; в інших випадках, установлених законом [6].

Стаття 27 Кримінального процесуального кодексу України містить правову норму, яка закріпила право слідчого судді приймати рішення про здійснення кримінального провадження в закритому судовому засіданні упродовж всього судового провадження або його окремої частини у разі якщо: обвинуваченим є неповнолітня особа; якщо відбувається розгляд справи про кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; при необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи; якщо здійснення провадження у відкритому засіданні може призвести до розголошення таємниці, яка охороняється законом; за необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь в кримінальному провадженні. Законодавчо визначено, що судові рішення, яке було ухвалене у закритому судовому засіданні проголошується прилюдно, однак з пропуском інформації, для дослідження якої проводилося закрите судове засідання та яка на момент проголошення судового рішення підлягає подальшому захисту від розголошення [7].

5) Обмеження медійності. В Україні особи, які присутні на судових слуханнях, представники засобів масової інформації можуть проводити в залі судового засідання аудіозапис, фото- та відеозйомку з використанням портативних технічних засобів без отримання спеціального дозволу суду, але з урахуванням обмежень, встановлених законом. Якщо у суду немає заперечень, може також здійснюватися пряма трансляція судового засідання.

Щодо кримінального процесу в Україні, слід звернути увагу на деякі особливості. У ньому кожен, хто присутній у залі судового засідання, має право вести стенограму чи робити нотатки, використовувати портативні аудіозаписуючі пристрої. Але проводити в залі судового засідання фотозйомку чи відеозапис, транслювати судові засідання по радіо та телебаченню, а також про-

водити звукозапис із застосуванням стаціонарної апаратури можна за наявності ухвали суду, яка приймається з урахуванням думки сторін процесу і можливості проведення таких дій без шкоди для конкретного судового розгляду [7].

Медійність не повинна нашкодити судовому процесу. Так, наприклад, унаслідок опублікування засобами масової інформації запису показів свідка, як вірно зауважує М. Майка, можуть виникнути проблеми із забезпеченням об'єктивності та нейтральності судочинства. Автор оцінює як небажані публікації показів свідків до тих пір, поки не були допитані інші свідки, адже внаслідок такої публікації інші свідки можуть опинитися під впливом розголошених показань, що спотворить їхні власні відповіді. З огляду на забезпечення об'єктивності і нейтральності судового процесу бажано, щоб покази свідків не були опубліковані у ЗМІ до того моменту, поки всі свідки не будуть допитані або до завершення справи [8, с. 36].

6) Етичні межі. Присутність представників громадськості і преси на судових засіданнях – важлива складова громадської участі у функціонуванні судової влади. Водночас, така присутність може бути обмеженою у випадку, якщо громадськими спостерігачами, активістами чи представниками медіа порушується порядок у залі суду. Представники ЗМІ та громадські спостерігачі, присутні у судовому засіданні, зобов'язані дотримуватися етичних правил поведінки, зокрема не заважати процесу, підтримувати порядок у залі суду, дотримуватися інструкцій судді тощо. Показовою у цьому контексті є частина 4 статті 8 Господарського процесуального кодексу України, яка прямо вказує на право суду видалити із зали судових засідань осіб, які перешкоджають веденню судового засідання, здійсненню прав або виконанню обов'язків учасників судового процесу або судді, порушують порядок у залі суду [9].

Інститут участі громадян у здійсненні публічної влади сприяє імплементації демократичних стандартів державності повною мірою, що актуалізується в умовах трансформаційних змін сучасного українського суспільства [10, с. 96]. Керуючись інтересами судового процесу (з міркувань моралі, заради забезпечення порядку в залі судового засідання, з метою захисту прав учасників судового процесу, для збереження особистої інформації, державної чи комерційної таємниці, заради забезпечення національної безпеки тощо) західні демократії на законодавчому рівні закріпили норми, які визначають окремі обмеження щодо можливої участі громадськості у судовому процесі. При цьому, більшість демократичних держав вважають за свій обов'язок у різний спосіб інформувати громадськість про право кожного громадянина брати участь у державному житті, в тому числі через пряму взаємодію з органами державної влади.

Висновки. Розвиток інформаційного суспільства надав громадянам більше можливостей спостереження за роботою судової влади. Громадські активісти, представники засобів масової інформації та науковці нашого часу активно використовують доступні фізичні та цифрові інструменти (офіційні судові сайти, спеціальні інформаційні платформи, оцифровані бази даних) на яких розміщена судова практика для громадського контролю та аналізу роботи судової системи. Ефективна комунікація громадськості та судової влади дозволяє об'єднати їх навколо спільної мети – встановлення справедливості та забезпечення правопорядку.

Участь громадян у функціонуванні публічної влади повинна розглядатися не як право громадянина, але, насамперед, як його почесний обов'язок. Ця практика давно усталена і показала свою ефективність у провідних демократіях світу. Громадська участь у здійсненні судочинства – важливий крок з відновлення довіри до судової влади особливо у державах, де судова система перебуває на етапі її становлення чи реформування.

Межі громадської участі у здійсненні судочинства – важливе питання, яке потребує широкої наукової розробки. Залишення його на периферії наукового знання, значною мірою ускладнить демократичний поступ України на її шляху до євроінтеграції. Якщо участь громадськості у функціонуванні судової системи регламентується законом, то межі такої участі визначаються насамперед балансом між необхідністю забезпечувати правопорядок, збереженням незалежності суду, захистом прав учасників судового процесу з одного боку, і забезпеченням відкритості та прозорості судочинства, з іншого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Наливайко Л.Р., Олійник В.М. Теоретико-правова характеристика взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства: монографія. Дніпро. 2019. 192 с.

2. Удовика Л., Новоселова В. Природа і зміст довіри до судової влади в Україні крізь призму світового досвіду. *Юридичний вісник*. № 4. 2021. С. 127–142.
3. Hanych M., Smekal H., Benak J. The Influence of Public Opinion and Media on Judicial Decision-Making: Elite Judges' Perceptions and Strategies. *International Journal for Court Administration*. 14 (3). 2023. P. 1–19.
4. Пашковський М.І. Доступ до інформації про кримінальні провадження для проведення наукових досліджень. Правова компетентність в еру цифрової трансформації: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації (1 січня – 11 лютого 2024 року, Львів–Торунь), 2024. С. 77–81.
5. Про судоустрій і статус суддів. Закон України № 1402-VIII від 2 червня 2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19?find=1&text=%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81#Text>.
6. Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України № 1618-IV від 18 березня 2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15?find=1&text=%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C#Text>.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України № 4651-VI від 13 квітня 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
8. Майка М.Б. Значення засобів масової інформації у забезпеченні реалізації права на справедливий суд на стадії перегляду судових рішень. Галицькі студії. *Юридичні науки*. № 1. 2023. С. 35–39.
9. Господарський процесуальний кодекс України. Закон України № 1798-XII від 06 листопада 1991 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.
10. Зарічний О.А. Участь громадськості у здійсненні публічної влади: теоретико-правове дослідження: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Львів. 2017. 229 с.